

**Никорак Ольга Юріївна,
аспірантка
кафедри конституційного права
Науковий керівник:
доц. Різник С. В.**

КОНСТИТУЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПІДХОДИ, ЗНАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ

У ХХ столітті сплеск інтересу до вивчення, здавалось би, чисто філософського поняття «ідентичності» був спричинений насамперед активним розвитком психології та індивідуалізацією суспільства, спробі зберегти власне «Я» при одночасному бунті мас. З часом концепція ідентичності проникла у всі суспільствознавчі науки, зокрема й правознавство. Сприяла цьому й все більша імплементація наднаціонального права та проникнення його у сфери, які раніше регулювались лише внутрішнім законодавством. Конституційна ідентичність як спроба зберегти державне «Я» супроти примату міжнародних актів (не дивно, що така потреба виникла насамперед в Європейському Союзі) ще з 80-их років минулого століття починає фігурувати як аргумент. Попри повільну імплементацію в доктрину та внутрішні нормативно-правові акти концепції конституційної ідентичності, цим поняттям все частіше оперують органи конституційної юрисдикції та Суд Європейського Союзу. Внаслідок цього, хоч мотивувальні частини рішень цих органів часто опираються на конституційну ідентичність, єдності ні стосовно змістовного наповнення вказаного поняття, ні навіть щодо спільного підходу до пошуку його визначення все ще немає. Не сприяє вирішенню ситуації і певною мірою політична, геополітична і навіть географічна зумовленість ознак, які є елементами конституційної ідентичності. Натомість таке визначення гостро необхідне для запобігання зловживанням змістом цього неоднозначного поки поняття та використання його як виправдання порушення норм міжнародного права. При цьому, вкрай важливо, щоби ця робота велася не в контексті виснажливого пошуку єдино правильної

послідовності багатозначних слів, а шляхом методичного вироблення однакового розуміння сутнісного змісту комплексної правової категорії конституційної ідентичності.

Поняття конституційної ідентичності часто використовується як для цілей права Європейського Союзу, так і для цілей внутрішнього права окремих держав. Однак активні дослідження цього феномену розпочались після рішень органів конституційної юрисдикції і Європейського суду справедливості стосовно контр-лімітів, для яких концепт конституційної ідентичності є законодавчою основою. Наступне поживлення наукових пошуків був спричинене набранням чинності Лісабонською угодою, положення ст. 6 якої (зокрема, згадка про «національну конституційну традицію») та п.2 ст.3а безпосередньо тлумачать як винесення конституційної ідентичності на законодавчий рівень (раніше поняття використовувала в більшості судова практика). Втім, беручи до уваги кризу загальної конституційної ідентичності ЄС (а не окремих конституційних ідентичностей держав-членів), виникає потреба переглянути розуміння цього поняття не лише в контексті захисту внутрішнього права від наднаціонального, але також як природу установчої влади народу.

Конституційна ідентичність – категорія, прямо пов'язана з особливостями кожної держави і зумовлена ними, тому власне українське дослідження є критично необхідним. На жаль, наразі не видається можливим порівняльний аналіз визначень конституційної ідентичності українських науковців: категорія вивчена лише фрагментарно, в основному в межах та на перетині інших категорій – до прикладу, конституційних цінностей, які цю ідентичність формують. Однак до певної міри науковці з різних держав проявлять схожі бачення стосовно самої суті конституційної ідентичності.

Труднощі у визначенні поняття «конституційна ідентичність» виникають через кілька причин. Насамперед немає усталеної, загальної для всіх наук дефініції ідентичності, ба більше: її термінологічно-поняттєве наповнення з точки зору філософії, психології чи соціології різняться. Наприклад, «Філософський енциклопедичний словник» тісно пов'язує ідентичність з

процесом ідентифікації, тобто встановлення тотожності. Окрім індивідуальної ідентичності (як результату самоідентифікації), згадується про видову ідентифікацію як встановлення належності індивіда до множини чи “сімейства” індивідів. Втім, критерії такої ідентифікації залежать від галузі знань: для того, щоб сказати, що щось залишається “тим самим” або є “таким самим” , ми повинні співвідносити свої концепти і критерії з тим, як окремі люди, людські колективи та установи ідентифікують самі себе». Відтак це визначення є надто узагальненим і абстрактним, тому потребує конкретики і наповнення: ідентичність чого чому?

Американський психолог Ерік Еріксон, автор терміносполучення «криза ідентичності», починає застосовувати поняття ідентичності до соціальних спільнот. Науковець вважав, що ідентичність є настільки широким та самоочевидним поняттям, що спроби його визначення обмежують розуміння: з погляду психології формування ідентичності передбачає процес одночасного відображення і спостереження (процес, що протікає на всіх рівнях психічної діяльності), за допомогою якого індивід оцінює себе з точки зору того, як інші, на його думку, оцінюють його в порівнянні з собою і в рамках значимої для них типології, водночас, він оцінює їх судження про себе з тієї ж позиції. Відтак ідентичність індивіда базується на двох одночасних спостереженнях: відчутті тотожності із самим собою, самототожності і неперервності свого існування в часі і просторі і на сприйнятті факту, що твої тотожність і неперервність визнаються оточуючими. Процес цей, отже, локалізований в ядрі не лише індивідуальної, а й суспільної культури, і в дійсності встановлює ідентичність цих двох ідентичностей.

Можна зробити висновок, що індивідуальна ідентичність, яка була перенесена з категорії філософії та логіки – фактично як тотожність – у площину психології, має такі основні ознаки: тяглість у часі та просторі (отже, її постійність), безперервність на усіх етапах розвитку індивіда та динамічність, вимагає самоусвідомлення себе індивідом, але й водночас визнання іншими членами спільноти тієї сукупності ознак, які індивід приписує сам собі.

Юрген Габермас, один з визначних сучасних філософів, який досліджував феномен ідентичності, теж, схоже, наголошує на амбівалентності поняття: на його думку, ідентичність описує символічну організацію «Я», яка вимагає, з одного боку, універсальної зразковості (бо закладена у структурах процесів виховання й вирішує інваріантно повторювані у певній культурі проблеми дії); з іншого боку, автономна організація «Я» в жодному разі не встановлюється закономірно, наприклад, як результат природних процесів дорослішання. Отже, хоч ідентичність і втілює в собі найбільш типові ознаки групи через виховання та ініціацію, проте ідентичність розвивається динамічно, а відтак непередбачувано.

Монтсеррат Гібернау, дослідниця національної ідентичності, у свою чергу стверджує, що ідентичність – це визначення, інтерпретація «Я», яка визначає і в соціальному, і в психологічному аспектах, чим є індивід і де він є. Авторка також наголошує, що ідентичність виникає в рамках системи соціальних відносин та уявлень. Дослідниця погоджується з італійським науковцем Антоніо Мелуччі, що кожна ідентичність вимагає взаємного визнання з боку інших, а виконавці дій повинні мати сприйняття належності, чуття темпоральної неперервності і здатність до саморефлексії, яка живить процес постійного утвердження самоідентичності індивіда та його диференціації від інших. Фактично такі міркування є співзвучними з вищенаведеними, але з позиції соціології.

Втім, є спроби інтегрувати значення ідентичності в єдину систему. «Нова філософська енциклопедія» містить, до прикладу, наступне визначення: «Ідентичність – це категорія соціально-гуманітарних наук (психології, соціальної філософії, культурної антропології, соціальної психології тощо), що застосовується для опису індивідів і груп як відносно стійких, «тотожних самих собі» цілісностей. Ідентичність є не властивість (тобто, щось притаманне індивідові від самого початку), а відношення. Вона формується, закріплюється (або, навпаки, перевизначається, трансформується) лише в процесі соціальної взаємодії... В структурі ідентичності можна виділити «індивідуальний» і «соціальний» рівні. Якщо персональна ідентичність є сукупністю

характеристик, що надають індивіду якість унікальності, то соціальна ідентичність – результат ідентифікації (ототожнення) індивіда з очікуваннями і нормами його соціального оточення».

Отже, ідентичність є атрибутивною характеристикою, самоусвідомленням себе як цілісності ознак, тобто характерна лише для індивідів, які є суб'єктами і самі приписують собі ознаки, які визначають приналежність до спільноти, групи.

Відповідно, групова чи колективна ідентичність - радше нестійка та певною мірою гіпотетична, оскільки є сукупністю ідентичностей індивідів, приналежних до групи (колективу). Вона не належить автоматично індивідам з настанням зрілості чи іншого етапу, а радше є процесом самоусвідомлення. Однак користуючись лише джерелами з психології чи соціології, можна ввести себе в оману: з філософської точки зору ідентичність належить будь-чому і будь-кому, зокрема й об'єктам, явищам, феноменам, тотожним самим собі, і по суті є цілісністю атрибутів цього об'єкта, явища, феномена.

Відтак, перейдімо натомість до атрибутивності досліджуваного виду ідентичності: конституційної. Чому саме конституційної? Оскільки індивіди об'єднуються в спільноту за ознакою належності до колективного носія установчої влади (народу), а конституція є актом цієї установчої влади? Оскільки, як і у випадку інших групових ідентичностей, члени цієї групи поділяють спільні цінності (конституційні) і внутрішньо ототожнюють себе з групою (народом)? Чи йдеться про ідентичність власне конституції (в певному метафоричному сенсі, оскільки самоідентифікувати себе конституція не може)? Чи радше йдеться про ідентичність конституційного ладу, який реалізовується через дії народу? В доктрині поширені усі з вищезазначених тлумачень суті конституційної ідентичності. Однак науковці погоджуються: означення «конституційна» не дорівнює ні самому лише тексту конституції, ні актуальним політичним рішенням.

Моніка Пользін, зокрема, після спроби згрупувати підходи до розуміння конституційної ідентичності зазначає: незважаючи на відсутність універсального та уніфікованого визначення чи навіть єдиної сфери

застосування, концепція конституційної ідентичності відрізняється від тих концепцій ідентичності, про які говорили двісті років тому. Сьогодні вона тісно пов'язана з конституцією певної держави, яка, як правило, стосується або сконструйованої ідентичності «я» відносно до конституції, або ж ідентичності самої конституції. Відтак дослідниця виділяє п'ять різних і незалежних дискурсів про конституційну ідентичність:

- 1) Той, що сформувався з європейської правової дискусії, яка виникла через п.2 ст. 34 Лісабонської угоди: конституційна ідентичність як контр-ліміт від права ЄС та виправдання для його ж порушення;
- 2) Той, що стосується національних конституційних цінностей як конституційної ідентичності та їхньої взаємодії з міжнародним публічним правом: чи можуть ці цінності бути виправданням порушення норм міжнародного права і до якої міри. Тут конституційна ідентичність розглядається як вказівка на ступінь, до якого міжнародні органи, зокрема міжнародні суди, повинні враховувати важливі національні конституційні норми та/або цінності, тобто як складова теорії судового самообмеження;
- 3) Розуміння конституційної ідентичності як тотожності конституції самій собі – тобто, суто нормативна концепція. Це розуміння особливо поширене в Німеччині і отримало значний імпульс у судовій практиці з часів знаменитого Лісабонського рішення (BVerfGE 123, 267 – Lisbon Decision (Lissabon-Urteil), яке визначило конституційну ідентичність як юридичну концепцію, що описує ядро німецької конституції, яке не може зазнавати змін.
- 4) Абстрактна доктрина, що базується на взаємозв'язку між національною традицією та конституцією. Тут конституційна ідентичність розуміється як особлива колективна ідентичність народу чи нації, що також виражена, визначена чи сформована конституцією.
- 5) Пов'язана з імміграцією, яка впливає на самоідентифікацію нації.

Відтак через багатозначність термінів у зарубіжній доктрині конституційного права склались цілком відмінні підходи до визначення

поняття. Позиції двох найвідоміших дослідників конституційної ідентичності – Майкла Розенфельда та Гері Джейкобсона розділились. Майкл Розенфельд стверджує, що конституційна ідентичність характеризує радше ознаки конституції, а не суб'єкта влади. За його теорією, відповідно, конституційна ідентичність пов'язана не так з наявністю конституції для певної спільноти, яка її об'єднує, як з її змістом, контекстом. Відповідно конституційна ідентичність сформована текстом писаної конституції, офіційним конституційним тлумаченням та суспільною культурою в цілому. Гері Джейкобсон, натомість, стверджує: конституційна ідентичність є знаряддям аналізу і опису конституційного розвитку. Відтак конституційна ідентичність не обмежується конституцією і доктриною, а включає в себе й політичні рішення.

Є й інші альтернативні підходи, які акцентують на ідентичності суб'єкта прийняття Конституції – народу, втім, теж з окремих галузевих позицій. Наприклад, Армін ван Богданді визначає конституційну ідентичність як сукупність ознак, які характеризують на юридично-політичному рівні ключові рішення спільноти порівняно з іншими державами, міжнародними чи наднаціональними організаціями. У цьому визначенні можна спостерігати певний перекис акценту на зовнішньому вимірі ідентичності, натомість про внутрішній його вимір – тобто самоідентифікацію спільноти – народу – з певним конституційним ладом, не згадано. Однак це очевидно, адже науковець працює у галузі міжнародного права.

На думку польського дослідника Томаша Сломки, держава може бути ідентифікована конституційно з двох перспектив:

- 1) з перспективи власної конституційної традиції (до уваги береться тяглість і повторюваність (сталість) конституційних рішень (в США, до прикладу, це непрямі вибори Президента). Водночас конституційний лад, аби стати «особистою» ідентичністю конституції, повинен «укоренитись» у суспільстві, бути адаптованим до його фактичних потреб;
- 2) з перспективи відношення до інших конституційних ладів. Таким чином, аналізується «конституційне оточення» держави і його вплив на конституційний вибір (до прикладу, на Конституцію Польщі 1921 року та

Конституцію Чехословацької Республіки 1920 року мала значний вплив Конституція III Французької Республіки).

Ця специфіка конституційного ладу, отож, включає в себе не лише засади державного устрою, форми державного правління, чи навіть рівень економічного розвитку, а й міжнародну ситуацію – участь у міжнародних чи наднаціональних організаціях, політичних союзах, а насамперед – вплив загальних тенденцій конституційної доктрини на політико-правову думку через творців конституції. Так конституція держави стає одночасно частиною «конституційної спільноти» і віддзеркаленням цінностей і засад, властивих для створеного нею конституційного ладу.

Натомість вірменська дослідниця Анаїт Манасян переносить вищезгадану концепцію ідентичності як психосоціального феномена на конституційну ідентичність, тобто пропонує сприймати конституційну ідентичність не як особливість, що первинно належить певній соціальній системі, а як специфіку, яка формується і трансформується як результат соціальних взаємодій. У той же час всі новостворені особливості, зокрема й запозичені з інших систем, також стають ознаками, що визначають оригінальність і індивідуальність даної системи. З цього науковець робить висновок: конституційна ідентичність характеризує оригінальність, індивідуальність і унікальність конкретного конституційного ладу.

Слід відзначити, що інтерпретація конституційної ідентичності тільки стосовно держав сьогодні вважається дещо вузькою. Професор Войцех Садурскі стверджує, що «Європейська конституційна ідентичність визначається «ключовими цінностями» і тими, які формуються у відносинах з іншими державами, які, вочевидь, не поділяють ці цінності». Науковець тлумачить поняття «конституційна» ширше, ніж те, що буквально випливає з текстуальних конституцій, чинних у державах ЄС. В його розумінні йдеться про цінності, принципи і орієнтири на «мета-політичному» рівні, які і вводять у дію межі об'єктивного права. О.М. Бориславська у монографії теж підкреслює: «В європейських державах чітко простежується тенденція до уніфікації конституційних правопорядків, що дає підстави ставити питання про

формування європейської конституційної ідентичності. Це зовсім інший рівень ідентичності, аніж національний, що є важливою рисою сучасної політичної нації. На відміну від тих держав, які сформували власну конституційну ідентичність у 18 – 19 століттях (Франція, Німеччина, Данія, Нідерланди, Люксембург та інші) та які могли слугувати зразком для інших держав, такі країни, як Норвегія, Швеція, Ірландія (початок 20-го століття), частково виступали реципієнтом тих конституційних цінностей та механізмів, які уже функціонували у сусідніх державах, адже з виникненням європейської моделі конституціоналізму з'явилася потреба узгоджувати з нею національні демократичні стандарти».

Аби критично проаналізувати вищезазначене щодо змістовного значення поняття конституційної ідентичності, необхідно врахувати два аспекти: 1) визначення поняття ідентичності; 2) коли і з якою метою виникло і було впроваджене поняття «конституційна ідентичність»?

Перш за все, у світі можна спостерігати тенденцію до розмежування між ключовими конституційними положеннями, яким надається спеціальний статус і які тлумачаться як незмінні, та іншими, менш важливими, змінними приписами. У США, наприклад, це одна з вагомих доктрин структури конституції. Власне доктрина конституційної ідентичності (Verfassung— Identität) в Німеччині, де й з'явилась, тісно пов'язана з категорією «вічних положень» Основного Закону. Наразі ці незмінні положення є основним аргументом встановлення контр-лімітів від законодавства ЄС. Проте, варто згадати, що ця доктрина була вперше сформульована у 1928 році критиками демократії Карлом Шміттом (як «ідентичність і континуїтет Конституції як цілісності») та Карлом Білфінгером (як «ідентичність конституційної системи»). Доктрина ця призначалась для виправдання імпліцитних меж для внесення змін до Конституції (Веймарська Конституція не містила матеріальних обмежень для внесення змін).

Первинно і за цілями, і за значенням конституційною ідентичністю вважались незмінні положення конституції, потреба в згадці про які виникала лише у разі загрози внесення у них змін. Більшість рішень органів

конституційної юрисдикції, де згадується конституційна ідентичність, і зараз використовують цю концепцію саме з цією метою. Якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі, то тепер, коли виник новий тип суб'єкта міжнародного права – ЄС, якому держави добровільно передають частину суверенітету, це спроба запобігти надмірній такій передачі (часто у рішеннях органів конституційної юрисдикції, де використовується поняття конституційної ідентичності, йдеться про виключні і невиключні повноваження ЄС).

Тим не менш, не можна зводити це поняття лише до мети, для якої воно використовується, тим паче, що ця ціль може відрізнитись як територіально, так і темпорально. Тож повернімось до загального визначення конституційної ідентичності. Чи це сукупність атрибутів фактичної конституції, тобто ідентичність конституції? Тоді важливими є ключові незмінні положення, які виокремлюють конституцію з-поміж інших конституцій чи міжнародних документів. Чи все-таки конституційна ідентичність нерозривно пов'язана із суб'єктом - народом, який може бути пов'язаним з конституцією у два способи: як її творець та як той, хто зобов'язаний її дотримуватись. Така конституційна ідентичність радше формується також і на основі спільних цінностей, які єднають населення в єдину спільноту – народ, який через конституцію творить державу.

Наразі для України найбільш актуальним є питання формування та динаміки конституційної ідентичності: стверджувати, що Україні належить конституційна ідентичність означає визнання України конституційною державою.

Повернімось до первинних функцій конституцій. Історія створення конституцій світу свідчить: потреба в єдності на ґрунті фундаментальних правових цінностей як сутність конституційної ідентичності на початковому етапі виникає через загрози та запобігання свавільній владі. Майже всі конституції насамперед захищають три головні цінності: життя, безпеку та власність, а також за допомогою систему стримувань і противаг обмежують владу. Попри поширене сприйняття Конституції як основного закону, таке

тлумачення є некоректним і походить від проведення паралелей з Grundgesetz (Основним Законом) Німеччини 1949 року, який не був названий «конституцією» через роз'єднаність держави і до 1990 року вважався тимчасовим. Конституція – не просто нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, а насамперед установчий акт народу, основа будь-якої конституційної держави. Відповідно особливості (як спільні, так і відмінні від інших конституцій світу положення) сформованого на її основі конституційного ладу формують конституційну ідентичність такої держави. М.В.Савчин у монографії зазначає: «Конституційна ідентичність має пряму кореляцію із національною конституційною традицією, що на сьогодні визначається переважною більшістю національних правопорядків, в яких реалізовані основні постулати сучасного конституціоналізму».

Окрім того, конституційна ідентичність – динамічний феномен. Її зміст, як у національному праві, так і в ЄС, формується конституцієдавчим органом та органами конституційного правотлумачення (тобто, національними парламентами, національними органами конституційної юрисдикції, Європейським Парламентом, Радою ЄС, Європейським судом справедливості). Зміни до джерел конституційного права, а також так зване динамічне правотлумачення (чи концепція «живої Конституції», у деяких державах) відображає трансформації конституційних ідентичностей через еволюцію суспільних відносин.

Відтак, чи проблеми з анексією частини територій України, гальмуванням частини реформ, Брексітом та міграційними потоками пов'язані з недостатньою відповідністю між правовими цінностями та вимогами, фактично імплементованими установчими договорами ЄС та готовністю визнання цих цінностей та вимог державами-членами? Чи не спричинені такі проблеми швидким та масовим приєднанням держав Східної Європи до ЄС, коли нові члени ще не є носіями європейської конституційної ідентичності? В часи підписання Паризького договору (1951) – договору про заснування Європейської спільноти з вугілля і сталі – перед підписантами стояло чітке завдання: вижити в поствоєнних умовах легше у єдності. З часів Холодної

війни ціль певною мірою змінилась: зберегти безпеку і свободу від СРСР. Після розпаду СРСР, ціль існування ЄС змінилась знову, але не була в той же час належно переоцінена.

В Україні як у державі, що ратифікувала Угоду про асоціацію, конституційна ідентичність також постійно міняється, в основному через гармонізацію законодавства відповідно до вимог *acquis communautaire*. Формування конституційної ідентичності умовно можна поділити на два етапи: до і після Революції гідності. До 2014 року пріоритетним завданням було обмежити вплив радянської спадщини (зокрема, й у масиві законодавства). Згодом, у світлі цієї мети виникла потреба прийняти Конституцію України як конститутивну ознаку суверенітету, яка в той же час була б радикально відмінною від законодавства часів СРСР. Очевидно, саме такий вектор розвитку державотворення став причиною того, що найбільш гострі обговорення у «конституційну ніч» стосувались питань державної мови, присутності військових формувань інших держав на території України та соціальних виплат (тобто, ознак соціального патерналізму в тепер вже не соціалістичній державі). Впродовж 18 років після прийняття Конституції законодавець неодноразово підкреслював такі відмінності. Однак у 2014 році акценти змістились: пріоритетом став розвиток власної моделі конституційної ідентичності, яка, окрім цього, підсилює євроінтеграційні процеси.

Тож виникає питання: наскільки тісно пов'язана конституційна ідентичність з національною (адже, безперечно, Революція гідності сприяла утвердженню і національної ідентичності також)? Фактично нове для науки конституційного права України термінопоняття доволі часто отожднюється із більш звичним «національна ідентичність» не лише в доктрині чи правотлумаченні, а й у актах міжнародного права. Так, органи конституційної юрисдикції часто вживають словосполучення «національна конституційна ідентичність», а генеральні адвокати Суду Європейського Союзу використовують поняття «конституційна ідентичність», аби окреслити те, що захищає уже неодноразово згадана стаття 3а (2) Лісабонської Угоди, хоч ідеться про дослівно «національні ідентичності Держав-членів, притаманні

їхнім фундаментальним структурам». Однак слід дослідити, чи взаємозамінні ці поняття.

При розмежуванні понять «національної» та «конституційної» ідентичності, насамперед треба зрозуміти змістовне наповнення поняття «нація». Така необхідність виникла, коли виникла концепція громадянського націоналізму на противагу етнічному. Розуміння нації як політичної чи етнічної інколи вимагає безпосередньої вказівки на вид, однак через контекст чи однозначність та загальновідомість у слововживанні можна упускати прикметник. Наприклад, цілком зрозуміло, що ведучи мови про національні меншини в певних державах, нація розуміється лише як етнічна. В свою чергу, коли йдеться, до прикладу, про бельгійську чи канадську націю, можлива лише інтерпретація політичної нації (через множинність етнічних націй, з яких неможливо виділити титульну, або історично зумовлене формування одразу політичної нації на базі кількох етнічних).

Ентоні Сміт у праці «Національна ідентичність», ведучи мову про загальне поняття нації, виокремлює такі елементи національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

В результаті науковець визначає націю як сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів. Зрозуміло, навіть без вказівки з боку автора: йдеться про політичну націю, адже в перелік перетинається з ознаками держави. Водночас виділяючи види націй, дослідник перелічує і ознаки етнічної нації:

- 1) групова власна назва;
- 2) міф про спільних предків;
- 3) спільна історична пам'ять;
- 4) один або більше диференційних елементів спільної культури;
- 5) зв'язок із конкретним «рідним краєм»;
- 6) чуття солідарності у значної частини населення.

Ці ознаки, хоч і є складовими спільної історичної пам'яті, характеризуються суб'єктивністю (на відміну від об'єктивних ознак політичної нації, які не залежать від самосприйняття себе суб'єктом). Окрім того, ці ознаки – культурні чи психологічні, а не політичні, державотворчі.

В основі дихотомії Ернеста Гелнера на «політичну» та «етнічну» нації схожий підхід, однак з іншим акцентом. Отож, двоє людей належать до однієї нації тоді й лише тоді, коли вони належать до однієї, спільної культури — останнє поняття означає систему ідей, символів, асоціацій, способів поведінки та спілкування. Не потрібна вказівка на те, що йдеться про етнічну націю. Натомість, якщо двоє людей належать до однієї нації, коли вони визнають одне одного як таких, що належать до однієї нації, то розуміємо, що тут нація вживається як політична. Іншими словами, політичні нації створює людина; нації є продуктом певних переконань, прихильностей та взаємного визнання. Певна група людей (наприклад, мешканці визначеної території, носії однієї мови) стає нацією там і тоді, де і коли члени цієї групи однозначно визнають спільні взаємні права та обов'язки завдяки членству в цій групі. Автор стверджує: саме наявність таких відносин, а не якісь інші спільні ознаки (хоч якими б вони були) перетворює їх на націю і відокремлює їх від усіх, хто до неї не належить.

Водночас в тлумаченні Конституції України, Український народ є тотожним політичній нації, а українська нація – етнічній нації. Це підтверджується Преамбулою: Українським народом є громадяни України всіх національностей, водночас право на самовизначення здійснила саме українська нація. В той же час, відповідно до статті 11, «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України». Змістовне наповнення термінів в Конституції України є чітким: українській етнічній нації, а не народу, гарантується колективне право на самобутність, як і іншим етнічним націям та «корінним народам», у яких немає власної держави.

Народ – спільнота людей, що характеризується певними чинниками, які об'єднують їх внутрішньо і водночас відрізняють від інших спільнот.

До таких чинників в основному належать:

1) Територія; 2) Мова; 3) Релігія; 4) Історія; 5) Культура та традиції; 6) Політичні орієнтації; 7) Економіка.

Цей перелік не є вичерпним чи універсальним. У кожній державі визначальними були різні фактори, та зрозуміло одне: чим більше об'єднувальних чинників та спільних відмінностей, тим сильніше почуття національної ідентичності та міцніша політична нація (оскільки вона ґрунтується не лише на добровільній згоді на об'єднання, а й об'єктивних підставах такого об'єднання). Деякі чинники (наприклад, закрита від зовнішніх впливів територія – у випадку острівних держав, як Японія) підсилюють інші, бо сприяють утвердженню повсюдності однієї мови чи релігії. У інших випадках, конституційний захист окремих вагомих чинників є питанням збереження держави.

До прикладу, Конституційний Суд України у рішенні N 17-рп/2011 визначив однією з двох ключових функцій державної мови ідентифікацію державного утворення з титульною нацією. Державна мова таким чином стає одним із елементів конституційного правопорядку. У такому випадку функціонування мови як державної виконує природне, суспільно значуще завдання, яке спрямоване на становлення і існування держави Українського народу. Одночасно це є демонстрацією ототожнювання державного утворення України з титульною українською нацією.

Стосовно співвідношення національної та конституційної ідентичності, нідерландська дослідниця Барбара Оумен відзначає, що серед тлумачень поняття конституційної ідентичності (окрім конституційної культури та сукупності ознак конституції) є взаємозв'язок між національною ідентичністю та конституцією. А зокрема, як колективні мрії і прагнення виражені в або виборюються через Конституцію і культуру, що її оточує? Такий аналіз потребує глибокого розуміння історичних передумов. Таке тлумачення конституційної ідентичності, що фактично є винаходом 18 століття (тяглість та

зміни історії нації відображені у її конституції), зустрічаємо у концепції держави-нації як «уявленої спільноти» Бенедикта Андерсона та концепції конституції як вираження волі народу і механізму контролю влади. Водночас авторка зазначає, що конституційна ідентичність може як служити розширенню сфери захисту індивідуальних прав і свобод (тобто тяжіти до уподібнення як континуїтету європейської конституційної традиції), так і протидіяти такому прогресу (тобто тяжіти до самотності як вираження ключових маркерів та ідей про колективне «я»). Наприклад, у Конституції Нідерландів відображений децентралізований характер врядування і традиція консенсусу, співпраці та прагматичного плюралізму. Навіть винятковий наголос на інтернаціоналізмі тісно пов'язаний з нідерландською концепцією самотності, адже нідерландці самоідентифікували як промоутери ідей міжнародного права з часів Гуго Гротіуса та Гаагських мирних конференцій 1899 та 1907рр..

Польська вчена Едита Кшиштофік зазначає, що принцип поваги до конституційної ідентичності трактується як на національному, так і на рівні ЄС як невід'ємна частина концепції "національної ідентичності", адже остання стосується цінностей, які плекаються нацією, що відрізняє її від інших націй. Однак конституційна ідентичність є вужчим поняттям і концентрується на конституційних досягненнях, вираженні правової культури та досягненнях політичної думки нації, які формувалися історією даної нації. Ці два аспекти спільно визначають становище держави та нації у міжнародних відносинах. І навпаки, принцип поваги до національної ідентичності є одним із конституційних принципів ЄС

Висновки. Вивчення природи та динаміки конституційної ідентичності допоможе прослідкувати корені викликів, перед якими стоїть Україна та Європейський Союз. Безпрецедентний вихід держави-засновника свідчить про кризу колективного самоусвідомлення (тобто ідентичності) тією ж мірою, як і про потенційні загрози у майбутньому. Втім, такі дослідження мають не лише запобіжну мету: у випадку України процес формування ідентичності, вже узгоджено з цінностями і вимогами ЄС, може випередити подальшу кризу зміни орієнтирів на час вступу.

Попри різні підходи, дискурси та функції конституційної ідентичності, найбільш загальною видається наступна дефініція: конституційна ідентичність – це комплекс особливостей конституційного ладу та конституційних цінностей певної держави, які водночас об'єднують громадян в одну спільноту (народ, націю) та відрізняють цю державу (а також народ, націю) від інших держав, міжнародних та регіональних організацій, народів світу. При цьому, важливо пам'ятати, що поняття ідентичності як результату самоідентифікації у соціогуманітарних науках найчастіше вживається у двох тісно переплетених вимірах – «внутрішньому» (індивідуальному) та «зовнішньому» (соціальному). А конституційна ідентичність – комплексне поняття, яке, тим не менш, найбільш тяжіє до специфічного різновиду колективної (групової) ідентичності. Як і родовому поняттю ідентичності, конституційній ідентичності притаманні ознаки тяглості у часі та просторі, динамічність, самоідентифікація членів спільноти та їх взаємне визнання. Натомість, складові національної та конституційної ідентичності тісно переплітаються і збігаються хоча б за рівнем важливості (для національної ідентичності – це значимість для спільноти, для конституційної – особливий захист відповідних ідентифікаційних ознак нормами конституції). Втім, очевидно, йдеться про національну ідентичність лише у контексті політичної нації. І хоч поняття взаємодоповнюють одне одного, особливо при використанні у контексті міжнародного права, конституційна ідентичність має вужче значення, але водночас і ряд цілком відмінних тлумачень.